

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדריים, פרק תשיעי 'רבי אליעזר' (סד-סו)

הערות ובאורים בפשט

(סד:) 'ורבנן מאי טעמייהו, קסברי הנהו מי מייתי... אלא אמר ריש לקיש שירדו מנכסיהן'. נחלקו ראשונים בפשט הגמרא. יש שהסבירו (תוס', רא"ש, ראב"ד, וכ"מ בר"ן עפ"י הירושלמי) שעניות, כיון שמצויה לבוא, כגלגל החוזר בעולם, אינה נחשבת כנולד שאין פותחין בו. ויש פרשו (רש"י, וכן הסבירו את שיטת הרמב"ם - ע' בנושאי כלים על הרמב"ם - שבועות ו, יב נדרים ח, ה) שהכוונה שכבר הענו בעת הנדר, ואין זה נולד כלל. לפירוש זה, אין מכאן מקור לחלק בין 'נולד המצוי' לשאינו מצוי. ואכן, הרמב"ם לא חילק בכך. שלא כשיטת הראב"ד. לעומת זאת, כתב הרמב"ם שם, אם האדם מתחרט מן הנדר, גם אם סיבת החרטה מפני הענין הנולד - מתירין לו. וכתבו (ע' כס"מ בהל' שבועות שם; בהגר"א וט"ז רכה) שמקורו ממעשה דכלבא שבוע (כתובות ג.ו). שהדיר את בתו, ופתח לו רבי עקיבא את נדרו בכך שאילו ידע שיעשה חתנו תלמיד חכם לא היה נודר. והרי נולד הוא, ואיך פתח בו? התוס' שם כבר עמדו על כך וכתבו ש'דרך הוא בהולך ללמוד שנעשה אדם גדול', הסבר זה נראה תואם את שיטת הראשונים שבנולד מצוי פותחין. אולם הרמב"ם (שליטתו אין חילוק בין נולד המצוי לשאינו מצוי) פָּרַשׁ שכיון שהתחרט בעיקר נדרו, לכן מתירין את נדרו אפילו בנולד. (וראה בהערות המהדיר להידושי הריטב"א בהוצ' מוסה"ק, שמנה י"ב תירוצים מראשונים ואחרונים על השאלה הנ"ל).

(סה.) 'איתשיל אשבועתיה' - המפרשים הקשו, לדעת הסובר (ע' גטין לה:): הנשאל על נדרו צריך לפרט הנדר לפני החכם, וכן הלכה (שו"ע יו"ד רכה, יד). וגם הרבה פוסקים סוברים שאין הנדר מותר אף בדיעבד אם לא פרטו (כ"פ הרשב"א והרא"ש בגיטין, והשו"ע שם) - אם כן, כיצד יכל צדקיהו להתיר שבועתו, ללא שיעבור עליה קודם לכן, שהרי היה צריך לגלותה לסנהדרין קודם שיתירוהו? יש שתרצו (שיטה מקובצת) שהיה מפרט את סיפור המעשה ללא שם האיש, נבוכדנצר, או היה יכול לספר שנשבע לנבוכנצר שלא ייגלה מעשה מסויים שלו, ולא יפרש מה היה המעשה. יש מי שחידש (שער המלך ריש הל' שבועות), שכיון שאי אפשר לו להתיר ללא שיגלה, וגם עצם ההתרה נחשבה לדבר מצוה (כמוש"כ הראשונים כאן), מותר היה לו לעבור על שבועתו, כיון שידע שההתרה תעקור את השבועה למפרע. והוכיח דבר זה מדברי הרשב"א בתשובה - מובא בפוסקים רכה, יח.

- המהרי"ק (שורש קסו) הביא בשם הסמ"ג להוכיח ממעשה זה שאין נחשבים 'נדרי אונסין' אלא בשנודר או נשבע מפני איום של נזק וסילוק מעליו, כנודרין להרגין ולחרמין דלעיל, אבל הנשבע כדי לקבל טובה ורווח, או שחושש שמא ימנע חבירו מלעשות עמו טובה, והוא עדיין לא זכה באותה טובה, אף שהדבר חשוב לו מאד ובנפשו הוא, אין זה כ'נדרי אונסין'. שאם לא כן, לא היה נצרך צדקיהו להתר חכמים, ולא היה מגנהו הכתוב על כך, שהרי היה ירא שאם לא ישבע, לא היה מוציאו ממאסר. (וראה בשו"ת שארית יוסף טז שפלפל בדבריו. והסיק: אף כי שנינו שנויי דחיקא, מכל מקום מפני זה אין לגמגם בפסק של מהרי"ק כי לא מפינו הוא חי, ודעתו רחבה מדעתנו. העולה לנו מזה, שמניעת הטוב מליתן לה גט, אינו קרוי אונס לבטל שבועה או תקיעת כף...!).

(סה.) 'יש דברים שהן כנולד ואינן כנולד... ורבי יוחנן אמר כבר מת וכבר עשה תשובה...' – מכאן למדו הפוסקים על יחיד או ציבור שהתענו משום צרה כלשהי, ובתוך תעניתם נודע להם שכבר עברה הצרה קודם שקבלו את התענית, או שנודע שהידיעה על הצרה היתה מוטעית וכדומה, אין צריכים להשלים תעניתם. כדן קונם שאני נושא פלונית שאביה רע, ונודע שעשה תשובה בזמן הנדר. (תרומת הרשן רפ; שו"ע ורמ"א – או"ח תקסט, ב. ע"ש בבאר הגולה ובהגר"א)

(סו:) 'רבי יהודה טעים. אמר: קל וחומר, ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים המאררים בספק, ואני – על אחת כמה וכמה. רבי שמעון לא טעים. אמר: ימותו כל בני אלמנה ואל יזון שמעון ממקומו, ועוד (הב"ה ל"ג 'ועוד'), כי היכי דלא לתרגלי למינדר' – מהמילה 'ועוד' משמע שלדעת רבי שמעון, גם לולא החשש לזלזול בנדרים, אין ללמוד בקל וחומר' מסוטה. ובאר הרא"ש, ששם קינא לה בעלה לשם שמים על שראה בה דברים כעורים, וכאן, אדם זה מזלזל בכבוד חכמים הוא (והו גם הסיבה שקללו. וע' חזו"א סנהדרין כ"י). עוד בארו, שכאן יש תקנה ע"י שאלה לחכם ועקירת הנדר (מהר"ץ חיות).

הרב אביגדור נבנצל שליט"א, כתב לפרש ('ביצחק יקרא' (מהדו"ק מג – ספר זה כתבו לכבוד אביו, איש מורם מעם ורב פעלים, הרב יצחק נבנצל, במלאת לו שבעים שנה. השנה, ביום כ"ג בכסלו, נלקח לבית עולמו. יהי זכרו ברוך) את שיטת רבי שמעון בשלשה דרכים, כולם בדרך 'לשיטתו'; א. רבי שמעון לטעמו (בבכורות ו:). שדרש 'את ה' אלקיך תירא' – לרבות תלמידי חכמים. ולכן לדעתו אינו ראוי למחול על כבודו, שהרי הוא כמחול על כבודו של מעלה. ב. רבי שמעון סובר (בירושלמי פ"ק דפאה) שהחמיר הכתוב בכבוד אב ואם יותר מכבוד המקום, וכבוד רב עדיף מכבוד אב, ולכן אין כבר 'קל וחומר' (וכתב, שאפשר שזהו טעמו של ר"ש ששריפה חמורה מסקילה, ש'את אביה היא מחללת' גרוע מפושט יד בעיקר). ג. לדעת רבי שמעון (בירושלמי פ"ב דסוטה), שלא כדעת רבי אלעזר בן שמוע, ניתן לכתוב מגילת סוטה על עור בהמה טמאה, 'כיון דאת אמר למחיקה ניתנה, למה אינו כותב?' ואמר רבי אלעזר בר"ש: 'רואה אני את דברי אלעזר בן שמוע מדברי אבא, שמא תאמר איני שותה, ונמצא השם גנוז על עור של בהמה טמאה'. ויש לפרש שטעמו של רבי שמעון, ששם שמצוותו להמחק, אין בו קדושת השם כלל. ואין לחוש גם אם ייגנוז על עור זה. לפי זה ברור שאין ללמוד ממחיקת מגילת הסוטה לשאר איסורים. (בדרך זו, השלישית, כיון בכל דבריו לדברי הגאון בעל ה'מרשת' (ח"א נג, ו). ושם הוסיף עוד נופך, שר"ש לשיטתו בכל מקום ש'כל העומד ליגוז – כגוזז דמי', אף כאן בעומד לימחק).

עזר מציון

ציונים, ראשי פרקים ומראי מקומות – לתוספת עיון

(סד.) הר"ן הביא מן הירושלמי: 'הכל מודים בכבוד רבו שאינו מעמיד (שאינו מעיז פניו לפני החכם לומר שהיה נמנע מלידור), דתנינן מורא רבך כמורא שמים, הלכך אין פותחין בו'. ויש לתמוה על מה שהביא 'מורא רבך כמורא שמים', הלוא גם כיבוד אב ואם הוקש לכבוד המקום (כמו שכתב הטור ביו"ד רמ רמב, עפ"י קידושין ל). ואם סברת הירושלמי מפני שבלבות בני אדם יותר חמור כבוד רבו מכבוד הורים, אין זה ענין לדברי המשנה 'מורא רבך כמורא שמים'.

וזו לשון הטור (יו"ד ריש רמב) 'כשם שאדם מצווה בכיבוד אביו ויראתו, כך הוא מצווה בכבוד רבו ויראתו. ורבו יותר מאביו... ואמרו חכמים 'מורא רבך כמורא שמים'. ושאל ה'פרישה': הרי גם באביו הוקש כבודו לכבוד המקום, ותירץ: 'יש לומר, שכל המוקש אינו שוה לגמרי אל אשר ניקש לו, משא"כ מורא רבך כמורא שמים דדרשוהו חכמים מאת ה"א תירא – לרבות רבו, הרי נכתבו שני המוראות במקרא אחד, להודיע שהם שוים לגמרי'. (בר"ס רמ, כתב הפרישה שההקש בין כא"א לכבוד המקום אינו הקש גמור. ולדבריו אלו קושיא מעיקרא ליתא. אך לכאורה לא משמע כן בתוס' ביבמות ו. ד"ה ניגמר).

ותמה הט"ז, הלא כל שהוקש לחבירו אין ביניהם חילוק כלל. ובהגהות יד שאל בהלכות נדרים (יו"ד רכה, יא) כתב שמהירושלמי הנזכר, ראה ברורה לשיטת הפרישה, שחילוק יש בין מורא רב למורא אב. (וע' ב'חידושי בתרא' שכתב מדנפשיה כדברי הפרישה, ובוה תרץ דברי הירושלמי. וע' בשלמי נדרים כאן שהביא כל זה).

ובהסבר הדבר, כתב הר"י מרצבך זצ"ל ('עלה יונה' עמ' פט-צח) שיש להבחין בין דבר הנלמד מהקש או מריבוי הכתוב, שאם כי אין היקש למחצה, אין ההיקש מתייחס אלא לדינים ולא למהות הענין, מה שאין כן כשנתרבה מ'את ה' אלקיך תירא' – הכוונה שאף כבוד ויראתו כלולים בעשה זה, שרצון התורה לירא 'את האלקות שברבו, את עצמות כבוד השכינה השרויה עליו, את דבר ה' ותורתו שבפיהו הוא מכבד וירא'. ובוה הסביר שם ענינים רבים.

(סה.) מעשה דצדקיהו – כתב הרא"ש, שצדקיהו – צדיק גמור היה. וכן מבואר בדברי חז"ל בכמה מקומות שצדיק היה ושלם במעשיו, כשמו – ע' ערכין יז. שבת קמט: סוכה גב: הוריות יא: וברש"י. וכ"כ התוס' במועד קטן כה:. וכבר שאלו על כך מכמה מקומות שאין נראה כן (מן הפסוקים במ"ב כד, יט ונדה"ב לו, יב; ומהגמרא בסנהדרין קג. מדרש תדשא כ; רש"י ברכות יח:). והסבירו הדבר באופנים שונים – ע' מהרש"א ברכות שם; פרשת דרכים – כב; הגהות הרד"ל לפרד"א נג, כא. והובא כל זה ב'מגדים חדשים' – ברכות שם.

(סו.) 'ההוא דאמר לה לדביתהו: קונם שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לרבי יהודה ולרבי שמעון, ר"י טעים... ר"ש לא טעים...' – מבואר כאן שבלשון בני אדם, כשמציינים שני דברים ב'ו' החיבור, משמע כ'גם' ולא 'או', ולכן לא הותר הנדר אלא אם יטעמו שניהם, רבי יהודה ורבי שמעון. ויש מי ששאל מכאן (קרו אורה) על דברי הרשב"א (מובא בב"י יו"ד רכה ונפסק להלכה בשו"ע שם סעיף מ וברמ"א רטו, ז) שפסק על אב שהשביע את בנו שלא יוכל להלוות כי אם ברשות שמעון ולוי, שיותר ברשות אחד מהם. שלהלכה, קיימא לן כרבי יונתן (ב"מ צד ועוד) ש'ו' שבתורה יכולה להתפרש כ'או'.

ואמנם, יש שחלקו על דברי הרשב"א, שאין לדמות לשון תורה ללשון בני אדם, ומשמעות לשון בני אדם כשאומרים פלוני ופלוני – שניהם בדוקא משמע – כן כתבו: רבי אליהו מורחי, תשובה גב – מובא בשו"ע רטו, כב; שו"ת מהר"א ששון – מובא בקצות החשן רצ; מהרש"ם – מובא בשו"ת דובב מישרים ח"א צד וח"ב יד. וע' ט"ז יו"ד רכה שם וב'חידושי בתרא' כאן.

ויש מן הראשונים (ריטב"א ושטמ"ק בשם ר' פנחס הלוי – ב"מ צד. וכ"כ כמה אחרונים) שחילקו, דוקא בשימוש בלשון מניעה, משמע כ'או', אבל בשימוש בענין פעיל, משמע שניהם דוקא. (וכתב על חילוק זה ב'ברכי יוסף' יו"ד שם: שהם 'קילורין לעינים'. אמנם בקצוה"ח רצ העיר על זה, ונשאר ב'צריך עיון'). לפי חילוק זה תתיישב הקושיא על הרשב"א מסוגיתנו. (דובב מישרים ח"ב יד).

טעמים וענינים

(סד:) 'ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים' – ראה בגליון כט בבאור ענין זה. והוכיחוני שעיקרם של דברים בשיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ זצ"ל (לא תשל"ב; ז תשל"ג). וע' ע

בספר 'דברי סופרים' (1) באופן אחר.

ראוי להביא כאן את דברי הר"צ הכהן זצ"ל מלובלין (קונטרס 'פוקד עקרים', סי' ב, עמ' 7): '... והיינו, כשמבקש סתם לבנים מצד עצמו, שרוצה לפרות ולרבות. וכמו שאמרה רחל 'אם אין מתה אנכי', דמי שאין לו בנים חשוב כמת. ודבר זה הוא החשק של איש הישראלי, כאשר שמעתי על מה שאמרו 'מבני בניו של המן למדו תורה, והוא על ידי שהחיהו שאלו לאגג אותה לילה (כמו"ש בתדא"ר כד), דנצטער אגג שלא יכלה זרעו, ובשכר זה יצא ממנו המן (ע"ש בספ"כ ובפכ"ד). ושמעתי, דדבר זה הוא חשק וצער של זרע ישראל, כי העמים אין מצטערים כלל בכליון זרעם, שחוששים רק להנאת עצמם לבד. ודבר זה היה מצד השורש שהיה בו בבני בניו של המן, שיצאו ונדבקו בישראל...'

וכך האמת, כאשר ראיתי במוסרי הפילוסופים שהם חכמי אומות העולם, ובמאמרים המסולתים והמשובחים שבהם נמצא מאמר החכם: 'רוב הבנים רקב הממון', והנה כל חכמתם למאס בריבוי בנים מפני שיחסר ממונו על ידי זה, ואף המן שהיה גנוז בו השורש דבני בניו שלמדו תורה, ונתפאר ברוב בניו, עם כל זה הקדים כבוד עשרו, דלולי זה לא היה אצלו ריבוי הבנים התפארות כלל. וקדמוני המתפלספים מבני ישראל העתיקו מאמר חכם או"ה הנזכר, כאילו היה דבר חכמה באמת, ובאמת זהו מידתן של עכו"ם, מה שאין כן אצל בני ישראל, הם משתוקקים לרוב בנים ולא ידאגו כלל מאין יפרנסום, שיקוו להש"י דיהיב מזוני לכל איש די מחסורו. ואדרבא, העניים משתעשעים בבניהם יותר... ועל כן, כאשר צעקת איש הישראלי לבנים הוא מצד הוזה, מצד עצמו, שאין חפץ בכל שעשועי העולם שהם אצלו כלא, ונחשב כמת בלא בנים, כאשר הוא אצל איש הישראלי, או המשפט לתת לאומים תחתיו, שהם אין חפצים בזה כלל רק בשעשועי והנאת עצמם... (וראה עוד בענין זה: 'אמונות ודעות' לרס"ג, פרק י; 'איש וביתו' פרק 'בטחה ושמחה').

פרפראות לחכמה

(סד.) 'פתחו לו בכבוד המקום' – 'מקום הוא כינוי לשם. אית דמפרשי, מפני שהוא סיבת העולם ואין העולם מקומו. ואית דמפרשי, מפני שעולה 'מקום' 186, וכן עולה הויה בתבראתה (=בהכאה, הכפלת כל אות בעצמה). (חידושי רבי אברהם מן ההר. וע' ב"ר סח: 'הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו')

*** (סד. סה:): 'רבי אליעזר אומר: פותחין לאדם בכבוד אביו וכו' ועוד אמר רבי אליעזר פותחין בנולד... כיצד? אמר קונם שאני נהנה לאיש פלוני ונעשה סופר...'** – רבי אליעזר לטעמיה, צריך היה לאותו דבר, שהדירו אביו מנכסיו קודם שנעשה סופר. כדאיתא ב'פרקי רבי אליעזר'. (ריעב"ץ. נפטר ביום ל' בניסן תקל"ו. יהי זכרו לברכה. לפי מה שאיתא לפנינו בפרד"א משמע שביקש להדירו ולא הדירו).

כיוצא בדבר אתה אומר על ביטויו של רבי עקיבא (סה:): 'אפילו אתה מוכר שער ראשך וכו' – שאף הוא הגיע לידי מידה זו בימי דחקו, שרחל היתה מוכרת מקלעות ראשה ונותנת לו והוא עוסק בתורה, כמו שאמרו בירושלמי (שבת ו).

*** (סה.) 'אמר רבי יצחק: ששמטו כרים מתחתיהם' – 'דמנהג אנשי מזרח שיושבים בספסלים קטנים, ועליהם כרים וכסתות, וכיון שחרה אפו של נבוכדנצר בהם, שמטו מהם הכרים אשר ישבו עליהם' (מהר"ץ חיות)**